

کتابداری مدنی

بازنگری در رسالت اجتماعی کتابخانه عمومی

■ دکتر فهیمه باب الحوائجی^۱

استادیار و عضو هیئت علمی دانشگاه آزاد اسلامی، واحد علوم و تحقیقات

■ مک کیب، رونالد بی. کتابداری مدنی: بازنگری در رسالت

اجتماعی کتابخانه عمومی. ترجمه دکتر حسن اشرفی ریزی و

حسین مختاری معمار، به کوشش زهرا کاظم پور. تهران: چاپار

۱۳۸۸. ۲۳۲ ص. شابک: ۹-۱۴-۵۲۹۴-۶۰۰-۹۷۸

و گرایش‌های فکری با مردم سروکار دارند و بر توسعه و گسترش اهداف اجتماعی جوامع مؤثرند. انتخاب مضامینی نظیر «کتابخانه‌ها جوامع را می‌سازند» در سال‌های ۱۹۹۹ - ۲۰۰۰ یا شعار «کتابخانه‌ها: سنگ‌بنای دموکراسی» برای سال‌های ۲۰۰۰ - ۲۰۰۱ مضامینی‌اند که اهمیت و نقش نهادهای مدنی و کتابخانه‌ها را در جوامع نشان می‌دهد.

اعمال حاکمیت اجتماعی در یک جامعه دموکراتیک می‌تواند از سوی نهادهای مختلف مدنی ایجاد شود که یکی از بهتر آنها کتابخانه عمومی است. در واقع نقش سنتی کتابخانه‌های عمومی که اغلب بر توزیع مواد و خدمات تأکید می‌کرد به نهادهای آزادی‌خواه که نقش اجتماعی پر قدرتی را در حل مسائل اجتماعی بازی می‌کند، تغییر مسیر داده است (همان، ص ۶۰). براساس نظر دکتر فتاحی، جهانی‌شدن یا جهانی‌سازی یکی از مهم‌ترین جلوه‌های ناشی از تأثیر تحولات عصر حاضر است و کتابداران یا اطلاع‌رسانان به دلیل نقش اساسی در ایجاد، شکل‌دهی و دسترس‌پذیری به اطلاعات، در ایجاد و توسعه جامعه اطلاعاتی تأثیر بنیادی دارند. جالب‌توجه این است که در منشور انجمن کتابداری و اطلاع‌رسانی امریکا خدمت به اجتماع، احترام به همه افراد، ایجاد محیطی پرنشاط برای جذب تمام آحاد جامعه و شعارهایی از این دست زیاد دیده می‌شود (فتاحی، ۱۳۸۸، ص ۶۸-۷۰). پروفیسور مولانا نیز معتقد است که در بسیاری از کشورها فناوری اطلاعات منبع

آلن تورن در توصیف آثار تخریبی تحولات نوین ناشی از گسترش وسائل اطلاع‌رسانی، بروز تنش‌ها و ناآرامی‌های حاد اجتماعی و سیاسی و زمینه‌های تازه برای اعمال کنترل اجتماعی به صورت غیردموکراتیک را نام می‌برد. وی خصلت اصلی نظام اطلاع‌رسانی نوین را «از خودبیگانگی» انسان می‌نامد که در جوامع فوق صنعتی رخ می‌نماید. این رویکرد نوین انتقادی نظام جهانی را با این دیدگاه مورد تحلیل قرار می‌دهد که به سوی تشدید نابرابری‌ها و افزایش شکاف‌ها در حرکت است.

از دیدگاه این گروه از صاحب‌نظران، تحولات جدید نه تنها گامی به سوی تعدیل شکاف‌های جهانی نخواهد بود، بلکه روند تغییرات ناشی از تحول در علم و گسترش اطلاع‌رسانی وضعی را پدید می‌آورد که تصور گریز از چنبره عقب‌ماندگی را ناممکن می‌سازد. مگر آنکه کشورهای بی‌بهره از فناوری اطلاعات، راه کارهای اساسی‌تری بیندیشند (تورن، ۱۳۷۳، ص ۲۷). گسترش نهادهای مدنی اطلاع‌رسانی، بدون تردید، برای کاهش شکاف‌های اطلاعاتی داخل جوامع مؤثر است.

نقش اجتماعی کتابخانه‌ها، به خصوص کتابخانه‌های عمومی، بحث گسترده و مهمی است که رویکرد جامعه‌شناسانه به نقش نهادهای مدنی نظیر کتابخانه‌ها دارد. بدون تردید اکثر نهادهای مدنی که در جامعه ایجاد می‌شوند، صرف‌نظر از هر سن، گروه، تحصیلات

**گسترش
نهادهای مدنی
اطلاع‌رسانی،
بدون تردید، برای
کاهش شکاف‌های
اطلاعاتی داخل
جوامع مؤثر است.**

**نقش اجتماعی
کتابخانه‌ها،
به خصوص
کتابخانه‌های
عمومی، بحث**

**گسترده و مهمی
است که رویکرد
جامعه‌شناسانه
به نقش نهادهای
مدنی نظیر
کتابخانه‌ها دارد**

معمار (مترجم) عضو هیات علمی بازنشسته دانشگاه تهران و زهرا کاظم پور فارغ التحصیل رشته کتابداری و اطلاع‌رسانی از دانشگاه تهران و عضو هیات علمی دانشگاه پیام نور شهرضا می‌باشد.

کتابداری مدنی

در کتاب حاضر وظایف اصلی کتابداری مدنی به شرح ذیل آمده است (ص ۱۲۴).

- احیای اعتماد کتابداران عمومی و متولیان نسبت به اعمال حاکمیت اجتماعی؛

- بازنگری مأموریت تاریخی آموزشی کتابخانه عمومی برای اجتماع دموکراتیک؛

- توسعه کتابخانه عمومی به عنوان مرکز محلی؛

- استفاده از خدمات و مجموعه‌ها برای تأمین نیازهای اجتماعی و فردی؛

- تقویت تلاش‌های سیاسی کتابداران و متولیان کتابخانه‌های عمومی از طریق مشخص کردن ارتباط بین بی‌طرفی و حمایت.

همچنین مؤلف در مقدمه، هدف کتاب را چنین بیان می‌کند «آشنا کردن کتابداران و هیئت‌امنا با الگوی قدرتمند جدیدی برای توسعه کتابخانه‌ها کتابداری مدنی در واقع بازگشتی است به بهترین سنت‌های ارائه خدمات». با توجه به اینکه کتابداری مدنی تقریباً ناشناخته است و حتی در دایره‌المعارف کتابداری و اطلاع‌رسانی مدخلی برای آن پیش‌بینی نشده است، ارائه مجموعه‌ای از مباحث کلی تا فصل چهارم ادامه دارد، زیرا این فصل تحت عنوان «کتابداری مدنی» به روشنی به مسئله اصلی می‌پردازد. بنابراین بهتر می‌بود تا

قدرتمندی محسوب می‌شود که با استفاده تحلیل نمی‌رود. به علاوه این منبع به سازمان‌دهی و تخصیص سایر منابع اقتصادی، سیاسی، فرهنگی و حقوقی کمک می‌کند (مولانا، ۱۳۸۴، ص ۳۸). فتاحی به نقل از فیث و وارنر^۲ (۱۹۸۸) می‌گوید که کتابخانه‌های عمومی نقش فزاینده‌ای در جامعه دارند، زیرا «پشتیبان جامعه هستند» در پژوهشی که در سال ۲۰۰۵ از سوی دانشکده کتابداری و اطلاع‌رسانی دانشگاه کارولینای جنوبی براساس نظرسنجی مراجعه‌کنندگان انجام شده است، نتیجه گرفته شده است که کتابخانه‌های عمومی کیفیت زندگی را به میزان ۹۲ درصد ارتقا می‌بخشند (همانجا).

معرفی نویسندگان

رونالد بی. مک کیب پس از اتمام تحصیلات در دانشگاه کنتاکی در سال ۱۹۷۵ به حرفه کتابداری پیوست و از آن زمان تا کنون مسئولیت‌های متعددی از جمله مدیریت و هدایت کتابخانه‌ها تا عضویت در کمیته‌های مختلف کتابداری و فعالیت در سازمان‌های اجتماعی مختلف و سرپرستی کمیته‌های کتابخانه‌های عمومی را بر عهده داشته است. سارا آن لانگ که رئیس انجمن کتابداران امریکادر سال ۱۹۹۸ بوده است مقدمه کتاب را به نگارش در آورده است و در آن از نویسنده کتاب بسیار تمجید کرده است.

دکتر حسن اشرفی ریزی (مترجم) فارغ التحصیل رشته کتابداری و اطلاع‌رسانی از واحد علوم و تحقیقات دانشگاه آزاد می‌باشد، وی دارای آثاری مانند تحویل اطلاعات در قرن بیست و یکم، جغرافیای سیاسی اطلاعات (فاصله‌های بی‌فاصله) می‌باشد، وی در حال عضو هیات علمی دانشگاه علوم پزشکی اصفهان است. حسین مختاری

مترجمان کتاب در پیش‌گفتار تعاریف دقیقی از کتابداری مدنی به مخاطبان ارائه می‌دادند. البته ادامه عنوان کتاب «بازنگری در رسالت اجتماعی کتابخانه عمومی» می‌تواند یک نگاه کلی به خوانندگان ارائه دهد.

معرفی کتاب

این کتاب از پیش‌گفتار مختار معمار (یکی از مترجمان)، پیش‌گفتار سارا آن لانگ^۳، رئیس انجمن کتابداران آمریکا در سال ۱۹۹۸، مقدمه نویسنده و دوازده فصل تشکیل شده است.

رونالد ب. مک‌کیب، نویسنده کتاب، با انتقاد آشکار از افکار حزب دموکرات آمریکا از نظر ایدئولوژی، به طرح دیدگاه‌های متمایل به حزب جمهوری‌خواه می‌پردازد. وی می‌نویسد که در دهه ۱۹۶۰ در آمریکا یک جنگ داخلی اتفاق افتاد که کتابخانه‌ها را به‌عنوان یک نهاد مدنی تحت تأثیر قرار داده است. او به‌شدت از افکار افراطی اصالت فرد انتقاد می‌کند.

محورهای اصلی مورد بحث در کتاب عبارتند از: جنگ داخلی فرهنگی دهه ۶۰ و تأثیر آن بر کتابخانه‌ها، ایجاد جنبش محلی در آمریکا، توضیح درباره کتابداری مدنی، احیای حاکمیت اجتماعی و رسالت آموزشی به‌عنوان اصلی‌ترین وظایف کتابداری مدنی، خدمات‌رسانی کتابخانه‌ها به‌عنوان مراکز محلی، نقش خدمات عمومی کتابخانه‌های عمومی و آینده اینگونه کتابخانه‌ها.

با توجه به اینکه مخاطبان کتاب در پیش‌گفتار و مقدمه مشخص نشده‌اند، می‌توان گفت که مخاطبان کتاب کتابداران کتابخانه‌های عمومی و مسئولان امر در آمریکا هستند. گرچه به دلیل بحث‌های نظری (ایدئولوژیک) و بیان پیشینه‌های فکری مرتبط با تاریخ آمریکا، خواندن کتاب فقط می‌تواند برای کتابداران کتابخانه‌های عمومی جامعه آمریکا مفید باشد یا برای نظریه‌پردازان و اندیشمندان رشته کتابداری تطبیقی در سایر جوامع مناسب باشد.

مباحث کتاب

فصل اول، «جنگ داخلی فرهنگ آمریکا»، (چنانچه جنگ داخلی فرهنگی آمریکا ترجمه می‌شد، روان‌تر می‌بود)، دهه شصت را آغاز می‌کند و به ستایش افکار جمهوری‌خواهان و انتقاد از آنچه او آن را ضد فرهنگ (ص ۲۱) می‌نامد، می‌پردازد.

نکته مهم در ترجمه این فصل از کتاب استفاده از واژه نامانوس فردگرایی بیانی است که احتمالاً به‌منظور رعایت امانت در ترجمه استفاده شده است. این عبارت معادل انگلیسی "expressive individualism" است که احتمالاً ترجمه «اصالت فرد مبتنی بر بیان» مانوس‌تر است. یا استفاده از اصطلاح «وحدت وجود»، که نویسنده آن را به‌عنوان فلسفه فکری رمانتیسم ذکر کرده است، در حالی که این اصطلاح در فلسفه صدرایی بار معنایی بسیار متفاوتی دارد که مترجمان از آن غفلت کرده‌اند. این مسئله می‌توانست با یک پانویس توضیحی حل شود.

فصل دوم، «کتابخانه عمومی و آزادی‌خواهی»، تأثیرات تفکر

اصالت فرد مبتنی بر بیان را نقد می‌کند. در این فصل نتیجه‌گیری می‌شود که کتابخانه‌های عمومی معاصر، ترکیبی از کتابخانه عمومی سنتی و کتابخانه عمومی طرفدار آزادی است (ص ۶۶). نویسنده راهبردهای اقتصادی برای بهبود خدمات خریدار و بازاریابی را از خصوصیات کتابخانه عمومی طرفدار آزادی می‌داند.

در فصل سوم رویکرد فردگرایی در مقابل اندیشه‌های «جمهوری‌خواهی روشن‌فکرانه» (از دیدگاه نویسنده) مقایسه شده است. این فصل به یک الگوی فکری با عنوان «متن اجتماعی زندگی فردی» اشاره می‌کند که موجب شکنندگی محیط زیست می‌شود. ترجمه این کتاب و مباحثی نظیر آن نیازمند شناخت مسائل نظری نظیر اصالت فرد و نقدهای مرتبط با آن است. در این فصل همچنین بر جنبش محلی و اجرای سنت دموکراتیک تعلیم و تربیت به‌منظور انتقال دانش به افراد تأکید شده است. در این فصل، گرچه به نظریه فکری جنبش محلی به تفصیل پرداخته شده، در هیچ قسمت از آن به کتابخانه‌های عمومی به‌عنوان نهادی مدنی اشاره‌ای نشده است.

نویسنده سرانجام در فصل چهارم به یک تعریف کلی از کتابداری مدنی می‌پردازد: «کتابداری مدنی به دنبال تقویت جوامع از طریق راهبردهای توسعه است که رسالت آموزشی کتابخانه عمومی را برای جامعه دموکراتیک احیا می‌کند» (ص ۱۱۶) و در ادامه وظایف آن را برمی‌شمارد (ص ۱۲۴):

- احیای اعتماد کتابداران عمومی و متولیان نسبت به اعمال حاکمیت اجتماعی؛
 - توسعه راهبردهایی برای ساختن جوامع از طریق خدمات کتابخانه عمومی؛
 - استفاده از خدمات و مجموعه‌ها برای تأمین نیازهای اجتماعی و نیازهای فردی؛
 - تقویت تلاش‌های سیاسی کتابداران و متولیان کتابخانه‌های عمومی از طریق مشخص کردن ارتباط بین بی‌طرفی و حمایت.
- ترجمه این فصل نسبتاً روان است، گرچه از تعابیری نظیر «اطلاعات بازار زیادی» استفاده شده است.

نویسنده در فصل پنجم و ششم به احیای حاکمیت اجتماعی دموکراتیک و آموزشی می‌پردازد. در فصل پنجم به نقش کتابداران به‌عنوان افرادی که باید به حقوق دیگران احترام بگذارند و با آنچه مترجمان رویکرد فردگرایی بیانی (اصالت فرد مبتنی بر بیان) نامیده‌اند، مخالف باشند.

مک‌کیب در فصل ششم با اتکا به نتایج نظرسنجی مؤسسه گالوپ در سال ۱۹۹۲ می‌نویسد: «عامه مردم آمریکا کتابخانه عمومی را همچنان به‌عنوان نهاد آموزشی می‌بینند» (ص ۱۴۸). ولی به‌رغم این نظر کتابخانه‌های عمومی به‌جای آموزش، دسترسی به اطلاعات را فراهم می‌کنند.

نویسنده در فصل هفتم، معتقد است که کتابخانه‌های عمومی باید پتانسیل خود را به‌عنوان مرکز محلی احیا کنند. در چنین مراکزی کاربران به‌منزله شرکای جوامع هستند نه مشتریانی که باید آنها را تحمل کرد (ص ۱۶۵).

در فصل هشتم راهبردهایی برای کتابخانه‌های عمومی به‌عنوان مراکز محلی ارائه شده است. از جمله بهبود هویت محلی از طریق ارائه مواد و خدمات، گفت‌وگوهای محلی از طریق سخنرانی‌ها و بحث

در بافت اجتماعی و تقویت سیاست‌های کتابخانه با اجتناب از سیاسی‌کاری را پیشنهاد کرده است (ص ۲۱۹ - ۲۲۳).

نتیجه‌گیری

فرانک وبستر در کتاب نظریه‌های جامعه اطلاعاتی از «جامعه پولکی» نام می‌برد که در آن عامل توانایی مالی به‌عنوان یک نیروی تعیین‌کننده در فرآوری و دسترسی به اطلاعات عمل می‌کند؛ هرچه مقام فرد در سیستم طبقاتی بالاتر باشد، اطلاعاتی که به‌دست می‌آورد، غنی‌تر و دارای تنوع بیشتری است (وبستر، ۱۳۸۳، ص ۴۲). در نتیجه در جوامع با نظام سرمایه‌داری بدیهی است که چالش‌هایی برای نهادهای مدنی نظیر کتابخانه‌های عمومی که باید رسالت آموزشی و فرهنگی خود را رایگان ارائه نمایند، به‌وجود آید. از طرف دیگر زیربنای فکری اصالت فرد نباید تبدیل به نوعی افراط‌گرایی شود تا جایی که نویسنده به آن اشاره کرده و کودکان را مجاز به استفاده از کتابخانه بدون اجازه والدین می‌داند.

با توجه به اینکه این کتاب چالش‌های فکری و اجتماعی موجود در آمریکا را مطرح می‌سازد که همان تقابل میان جمهوری خواهان و دموکرات‌هاست، نویسنده بدون اشاره به نام حزب دموکرات، به نظریه‌های آنان به‌شدت حمله کرده و یک‌طرفه اندیشه‌های آنها را تهی و مخرب جامعه آمریکا می‌داند، بدون آنکه به تحلیل نظریه‌های موافقان نظریه رمانتیسم که اساس اندیشه‌های دموکرات‌هاست، پردازد یا دلایلی برای توجیه نظریه‌های جمهوری خواهان بیاورد و فقط به نقد و رد آن می‌پردازد. وی در این باره می‌کوشد که کتابخانه‌های عمومی را دارای رسالتی اجتماعی معرفی کرده و این رسالت را نوین ارائه نماید. در حالی که در متون کتابداری از ابتدای قرن بیستم بر این مسئله تأکید شده است و حتی نظریه افرادی نظیر رانگاناتان «کتاب برای همه و همه برای کتاب» از اصول پذیرفته شده در کتابداری است که از نظر نویسنده مغفول مانده است.

پی‌نوشت‌ها:

1. f.babalhavaeji@gmail.com
2. Fith and Warner
3. Sarah Ann Long
4. Expressive individualism

مآخذ:

۱. آرتون، پاولین (۱۳۷۳). مبانی نظام‌ها و خدمات اطلاع‌رسانی، گروه مترجمان، تهران: مرکز اطلاعات و مدارک علمی ایران.
۲. دایرةالمعارف کتابداری و اطلاع‌رسانی (۱۳۸۵). ج ۲، تهران: مرکز اسناد و کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران.
۳. فتاحی، رحمت‌الله (۱۳۸۸). ارزش‌ها و جذابیت‌های کتابداری و اطلاع‌رسانی، تهران: نشر کتابدار.
۴. مولانا، حمید (۱۳۸۴). اطلاعات و ارتباطات جهانی، ترجمه: اسدالله آزاد، محمد حسن‌زاده و مریم اخوتی، تهران: نشر کتابدار.
۵. وبستر، فرانک (۱۳۸۳). نظریه‌های جامعه اطلاعاتی، ترجمه: اسماعیل قدیمی، تهران: قصیده سرا.

درباره موضوعات مدنی، حل مشکلات جامعه و ارزشیابی نقاط ضعف و قوت اجتماع با استفاده از ایجاد بانک اطلاعات برنامه‌ریزی محلی. مک‌کیب در فصل نهم، «خدمات کتابخانه در بافت اجتماعی»، در واقع مفهوم جدیدی را ارائه نمی‌دهد و درباره وظایف رهبران کتابخانه نظریه‌های پیشین را تکرار می‌کند. وی فراهم‌آوری مجراهای قوی اطلاعاتی برای جریان‌یافتن بین اعضای جامعه و کتابخانه را یکی از راه‌حل‌های خدمات‌رسانی ذکر می‌کند (ص ۱۸۵). وی روش‌هایی نظیر شناخت نیازهای محله، فراهم کردن زمینه‌ای برای آموزش مستمر کاربران، ایجاد دسترسی به متخصصان محلی برای توسعه مجموعه و گسترش خدمات و اشتراک منابع را پیشنهاد می‌کند (ص ۱۸۵).

نویسنده در فصل دهم، «تقویت سیاست‌های کتابخانه»، به‌شدت با فردگرایی بیانی در خصوص حقوق کودکان مخالفت می‌کند. این قانون (لایحه حقوق کودکان) ظاهراً در دهه ۱۹۹۰ از جمله قوانین افراطی بوده است که بخشی درباره استفاده از کتابخانه‌های عمومی در برابر والدین دارد. به‌اعتقاد نویسنده، این قانون غیرعملی است و کتابداران کتابخانه‌های عمومی نیز چندان با آن موافق نیستند (ص ۱۹۲). وی ضمن طرفداری آشکار از حزب جمهوری خواه (ص ۱۹۸)، بر این باور است که تأمین سرمایه برای کتابخانه عمومی باید به‌طور مشترک از طریق حق‌الزحمه دریافتی از کاربران و کمک‌های مالی بشردوستانه باشد (ص ۱۹۸). به‌نظر مؤلف به‌دلیل حمایت برخی از گروه‌ها از کتابخانه‌ها و تأمین بودجه از سوی آنها، کتابخانه‌ها باید با گروه‌های دیگری ائتلاف کنند (ص ۲۰۲).

مک‌کیب در فصل یازدهم، «نگرانی‌های حرفه‌ای»، نگرانی‌هایی را ذکر می‌کند، از جمله حذف کلمه «کتابخانه» در عناوین مدارس حرفه‌ای و تبدیل مدارس کتابداری و اطلاع‌رسانی به مدارس اطلاع‌رسانی. وی می‌نویسد که از این مسئله در میان اعضای کتابخانه‌ها، رسانه‌ها و جوامع اطلاعاتی آمریکا استقبال نشده است. به‌اعتقاد نویسنده، حذف کلمه کتابداری یا کتابخانه موجب کنارگذاشتن هدف اجتماعی آموزش کتابداری و عدم تعهد دانشگاه‌ها یا عدم استخدام افراد با صلاحیت بالا به‌عنوان کتابدار می‌شود (ص ۲۰۵ - ۲۰۷). نگرانی بعدی وی، کیفیت انتخاب مواد است که باید همسو با حل مشکلات جوامع باشد و کتابداران باید خبرگی لازم را برای این مهم داشته باشند (ص ۲۰۹). توجه به مواد همگانی نظیر داستان‌های عامه‌پسند و خدمات خارج از کتابخانه، نظیر افزایش تعداد و اندازه‌های سالن‌های اجتماعات، اتاق‌های ملاقات عمومی، فضاهای مطالعه گروهی و حل معضلات اجتماعی نظیر گروه‌های بزهکار و بی‌خانمان‌ها از جمله مسائل اجتماعی است که بر کتابخانه‌های عمومی تأثیر می‌گذارد.

نویسنده در فصل دوازدهم و پایانی کتاب، «آینده کتابخانه عمومی»، معتقد است که پس از گذشت چند دهه از فردگرایی افراطی، آمریکا به‌سوی تقویت ساختارهای اجتماعی تخریب‌شده‌ای گام برداشته است و کتابخانه عمومی به‌عنوان نهادی اجتماعی باید به‌دنبال فرصتی برای احیای رسالت آموزشی کتابخانه عمومی باشد (ص ۲۲۳). وی راهکار را کتابداری مدنی می‌داند که ابزاری قدرتمند برای احیای حاکمیت کتابداران کتابخانه‌های عمومی، احیای رسالت آموزشی، توسعه آن به‌عنوان مرکز محلی، ارائه خدمات کتابخانه